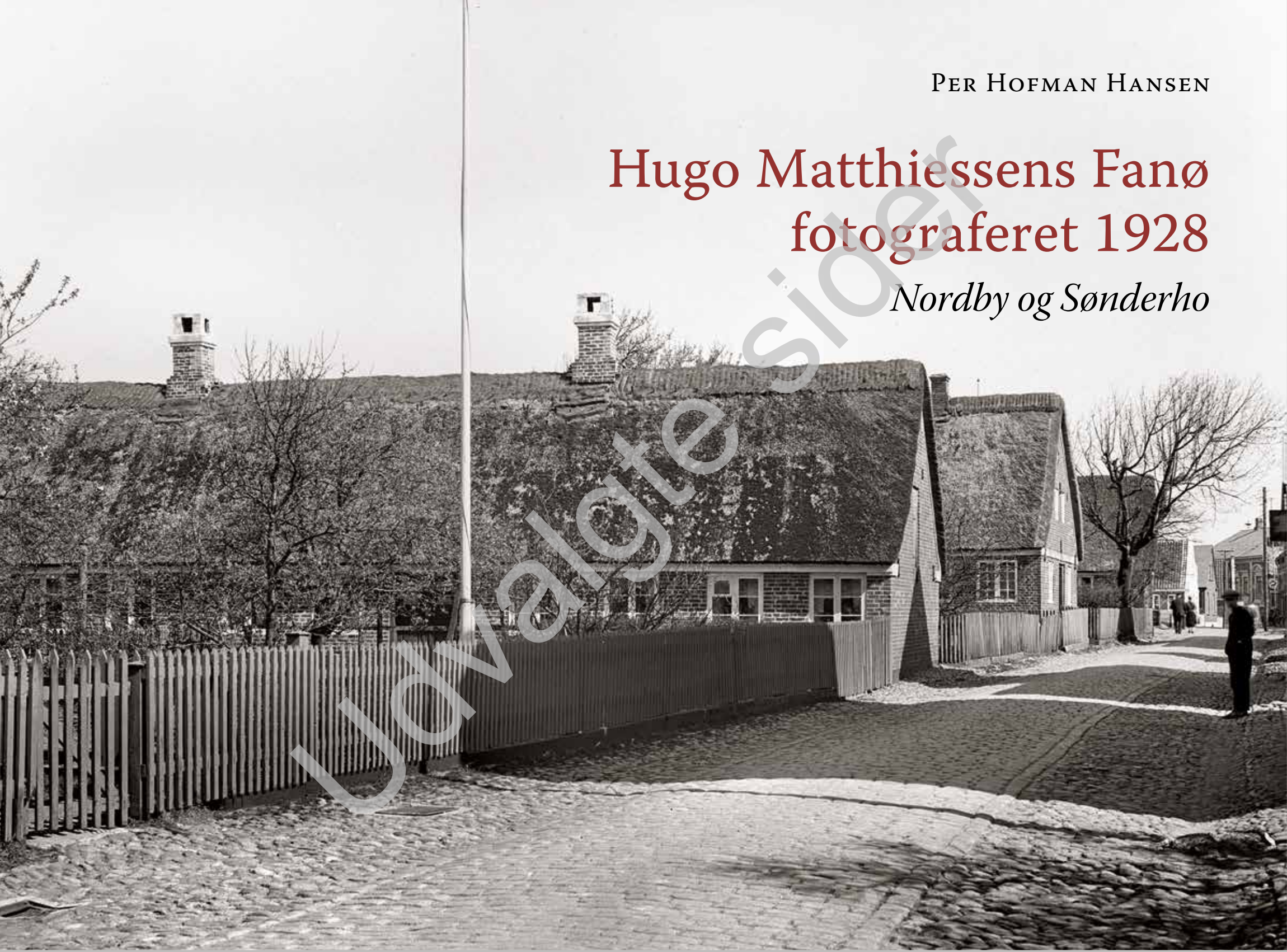

PER HOFMAN HANSEN

Hugo Matthiessens Fanø fotograferet 1928

Nordby og Sønderho

Hugo Matthiessen i gang med at stille op til fotografering på hovedgården Williamsborg ved Vejle. Billedet er taget af Harald Langberg 6. august 1949. Se også side 14-15.

PER HOFMAN HANSEN

Hugo Matthiessens Fanø
fotograferet 1928

Nordby og Sønderho

Udvalgte Sider

Udgivet i skriftrækken
Hugo Matthiessens Danmark
af

Fonden Gamle Sønderho og Forlaget Hikuin

INDHOLD

Forord	7
Indledning	9
Hugo Matthiessen: »Jeg er imod enhver forandring«	10
Købstadsfotograferingerne 1913-1922	12
Til Fanø i 1928	16
Nordby – en købstadlignende tæt bebygget landsby	18
Sønderho – en ualmindelig helstøbt by	19
Hugo Matthiessens særlige motivvalg	20
Ringens sluttet	36
Epilog	37
Fotografierne fra Nordby	39
Fotografierne fra Sønderho	69
Noter	96
Litteratur	97
Oversigt over Hugo Matthiessens glasplader	98
Vej- og stedregister	99
Kort over Nordby	102
Kort over Sønderho	104

Udvalgte sider

Indledning

Hugo Matthiessens fotografier

Hugo Matthiessen siddende ved sit skrivebord på Nationalmuseet ca. 1923-1925.

Hugo Matthiessens fotografier fra Fanø er taget på store glaspladenegativer med en enestående detaljeringsgrad. Det har givet mig anledning til mange overvejelser. Jeg har måttet tænke nøje over både bogens format og størrelsen på gengivelsen af fotografierne. De tidligere 18 udgivelser af hans købstadsfotografier gengav fotografierne i samme format som de originale kontaktkopier. Men spørgsmålet har været, om jeg skulle følge denne tradition.

Selvom svaret umiddelbart kunne synes at være et ja, har der imidlertid været gjort betydelige fremskridt inden for billeddigitalisering, som med en meget høj detaljeringsgrad giver nye muligheder for at gå på opdagelse i Hugo Matthiessens billedverden. Det er således denne teknologi, der ligger til grund for reproduktionerne her i bogen.

På den baggrund er jeg kommet til den konklusion at lade fotografierne "udfolde" sig i store gengivelser. Det har til gengæld haft sin pris! Det hindrer, at der er plads knyttet direkte til det enkelte fotografi. Men med skyldig hensyntagen til Hugo Matthiessen har det absolut primære sigte med denne udgivelse netop været at gengive hans fotografier så optimalt som overhovedet muligt. *"For Hugo Matthiessen har fotografieringen været et mål i sig selv. Herigennem var for eftertiden bevaret et fastfrosset indtryk"*, skrev Jens Vellew i sin bog om Viborg.¹

ET ANDERLEDES TIDSBILLEDE AF FANØ

Ved at sé på motiverne og opdage oversete og ofte spindelvævstynde detaljer, som Hugo Matthiessen i sin tid så mesterligt kunne det, har jeg ud af de mange fotografier til gengæld forsøgt at "binde dem sammen" i en række tematiske fortællinger, som de kunne opleves, da Hugo Matthiessen med bowlerhat, kamera, stativ og de tunge glasplader i 1928 gik rundt mellem de gamle huse. Hermed er det mit håb, at de mange fotografier tilsammen kan give ny viden og nye oplevelser, når læseren og beskueren næste gang begiver sig gennem de to skipperbyers seværdige historiske miljøer.

Det havde været morsomt, om glaspladernes numre² også gav en indikation af den eller de ruter, som Hugo Matthiessen fulgte, da han spadserede rundt i Nordby og Sønderho for at fotografere. Havde det været tilfældet, ville det have været oplagt at bringe fotografierne i den rækkefølge. Men det er desværre ikke tilfældet. Officielle vejnavne fandtes der ikke mange af i 1928, hverken i Nordby eller Sønderho. Først i 1943 fik vejene navne i Nordby og endnu senere, i 1983 fik Sønderho sine 13 officielle vejnavne.

Derfor har jeg med få undtagelser valgt at bringe fotografierne i alfabetisk rækkefølge efter nutidige vejnavne, dog med Nordby først og dernæst Sønderho. Et register og to bykort skulle gøre det lettere at finde frem til de enkelte motiver.

»Jeg er imod enhver forandring, selv til det bedre«,

Hugo Matthiessens portræt i det "Legitimationskort" han fik overdraget ved sin afskedsfest på Nationalmuseet i 1949, og hvori han blev betegnet som "Ansæt ved Nationalmuseet som Æresmedlem af 2. Afdeling".

har Hugo Matthiessen engang udtalt. Han blev ofte tillagt ekstremt konservative holdninger i det museale bevaringsarbejde, men det er imidlertid en for unuanceret udlægning. At samfundet ændrede sig, og at tingene derfor nødvendigvis også måtte ændre sig, anerkendte han fuldt ud. *"Man må bøje sig for disse kendsgerninger, om end med vemod, men i det sammenbrud af det gamle, som uundgåeligt nærmer sig, bør det dog gøres klart, at ikke alt må gå under; thi til alle tider har det, som står som udtryk for god nedarvet kultur, ret til at hævde en plads så længe som muligt. . ."*³

HVEM VAR DENNE HUGO MATTHIESSEN?

Hugo Matthiessen var født 19. december 1881 i Fredericia, blev mag. art. i historie i 1906 og var ansat som museumsinspektør ved Nationalmuseet i årene 1914-1949. Han døde 9. december 1957.

Hele sit liv var han en myreflittig og også en meget populær forfatter til en lang række kulturhistoriske værker, hvoriblandt skal fremhæves *Bøddel og Galgefugl* og *De Kagstrøgne*, begge om samfundets skyggesider og dets udstødte. Derpå fulgte *Torv og Hærstræde* og *Middelalderlige Byer*, som nærmest kan betegnes som studier af købstæderne og bylivet som en sammenhængende "levende organisme". Senere fulgte hans to nok mest kendte og læste bøger *Hærvejen* og *Den sorte Jyde*.

Selv i de værker, der tilsyneladende handler om specielle emner, havde han med sin særprægede, personlige udformning en evne til at få mange i tale, fordi han forstod at tale til

læserens fantasi, så fortiden, stedet og personerne opleves med en særlig intensitet.

EXCENTRIKEREN

Hugo Matthiessen var en ener og noget af en excentriker. Der til var han lidt af en livskunstner, som på slagfærdig vis benyttede sig af humor og selvironi. Skriveriet var hans livsgerning, og han havde ikke ambitioner om en karriere ud over det. I forhold til kollegerne på Nationalmuseet beskæftigede han sig ofte med emner, der lå fjernt fra deres interesseområder. Han var dog ikke uden faglige kontakter, men var del af kredse, der, i mange tilfælde bestående af personer lige så egenartede som han selv, havde visse fælles interesser.

På Nationalmuseet indfandt han sig først omkring klokken halv tolv, hvor han brugte en halv times tid på at snakke med de øvrige medarbejdere. Klokken tolv middag begyndte han sit arbejde, hvor han var ansvarlig for afdelingens arkiv og bibliotek. Om sit arbejde yndede han at sige "jeg er doven", og at han hver dag kom "rask og veludhvilet" hjem fra arbejde. Cykle gjorde han aldrig, skønt kollegaen og direktøren for Nationalmuseet, Mouritz Mackeprang (1869-1959), havde fordret denne færdighed, da han blev ansat på Nationalmuseet. Togrejser satte han højt, mens biler vakte hans principielle afsky, skønt han med glæde betjente sig af dem – dog uden nogen sinde selv at sidde bag rattet.

Hugo Matthiessen var yderligere så privilegeret eller "heldig" – om man vil, at han i 1913 var blevet gift med Ellen

FOTOGRAFERINGENS UDFORDRINGER

Da Hugo Matthiessens billeder sjældent er daterede, er det svært at få en fornemmelse af optagelsernes fordeling på året. Dateringer fra april til september forekommer, heraf flest dog fra september, men besøget på Fanø fandt imidlertid sted i maj 1928. Regn og sne forekommer aldrig på hans billeder, ligesom han undgik at få skyer med.¹⁶ Det gælder også hans billeder fra Fanø, hvor solen skinner på stort set alle fra en skyfri (blå) himmel og kaster markante skygger fra huse og hegn.

Ved at slå op i Meteorologisk Instituts årbog for 1928 kan det konstateres, at vejret på Fanø i dagene omkring St. Bededag 2.-7. maj og Pinsen 25.-29. maj var helt formidabelt: Ikke en sky på himlen, ingen vind og dagstemperaturer mellem 12 og 18 grader. Hugo Matthiessen havde med andre ord optimale betingelser for at få vellykkede billeder i "kassen".¹⁷

Efter sigende skulle morgentimerne have været Hugo Matthiessens optimale tidspunkt for fotografering. Var det også tilfældet på Fanø? Langt hen ad vejen, ja! Ved at iagttage husenes skygger kastet af solen, stående i sydøst, kan vi konstatere, at han rent faktisk primært har fotograferet i morgen- og formiddagstimerne.

Hugo Matthiessens fotografier kan karakteriseres af en lang eksponeringstid (lukkertid) og en lille blændeåbning, hvilket resulterede i stor skarphed. Kameraet var som nævnt i sin konstruktion ikke forsynet med en lukkermekanisme, så Hugo Matthiessen brugte sin intuition og sin sorte bowlerhat som lukker, hvormed han bestemte lukkertiden, der skønnes at have været mellem 1 og 2 sekunder.¹⁸ Når motiverne var taget, blev

de i nogle tilfælde fremkaldt hos den lokale fotograf for at vurdere resultatet og om nødvendigt tage dem om. Måske han i Nordby har frekventeret Fanøs store fotograf Jens Nielsen Kromann¹⁹ (1865-1936), som havde atelier på Hovedgaden 56. Hans udhængsskab med udvalgte fotografier ses yderst til højre i billedet på Hovedgaden 55 (s. 28 og 50).²⁰ Ligesom Hugo Matthiessen havde Kromann i øvrigt også et Nellerød-kamera.²¹

Hugo Matthiessens indsats som fotograf kom gennem årene til at spænde over et bredt felt, men ikke desto mindre er der visse fælles træk, som knytter billederne sammen. Det er først og fremmest hans interesse for det udendørs. Men det kan også have sin forklaring i, at det inde bag husenes små vinduer ikke altid var lige let at skabe det fornødne lys. Blandt de 56 fotos fra Fanø er der således kun tre med motiver taget inden døre.²² Det har imidlertid sine særlige forklaringer.

Hugo Matthiessen i gang med at stille op til fotografering med sit Nellerød-kamera, medens to børn nysgerrigt ser til. Det sorte klæde, som han brugte til at dække hoved og kamera med, blev brugt til at skabe en mørk og kontrolleret omgivelse omkring kameraets optik, så han bedre kunne se motivet og fokusere korrekt. Motivet er fotograferet af Harald Langberg 6. august 1949 på hovedgården Williamsborg ved Vejle.

Til Fanø i 1928

Et sjældent fotografi, der viser Hugo Matthiessen siddende til venstre i Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg, i dag Rigsarkivet Viborg. Stående i midten landsarkivar Georg Saxild. Kunne N.M. Kromann og Hugo Matthiessen have mødt hinanden her på læsesalen? Vi ved det ikke! Foto: Henry Bruun, 1910.

Der er ingen tvivl om, at Hugo Matthiessen var meget tilfreds med sine selvdefinerede opgaver på Nationalmuseet. Her fik han lov til at passe og dyrke sine personlige kulturhistoriske interesser, men når lejlighed bød sig, blev den faste arbejdsrytme afbrudt af rejser rundt i landet. Da pakkede han sin kuffert, sit kamera og de mange glasplader for at tage afsted til nye lokaliteter for bl.a. at samle stof til sine egne studier. Disse rejser var ham en kær pligt og gav ham mulighed for at besøge lokalhistorikere og museumsfolk, med hvem han meget gerne mødtes for at diskutere fælles interesser.²³

Og når de selv samme besøgte Nationalmuseet, var han berømt for at være enestående hjælpsom og elskværdig. Her hjalp og rådgav han mange lokalhistorikere og knyttede på den måde kontakt til mange mennesker rundt om i landet.²⁴

Herom fortæller Hans Stiesdal²⁵: *"En rejses faste program-punkter omfattede også besøgene hos kolleger på de forskellige byers museer. Der var endnu ikke så mange af dem, men samværet var over al måde hjerteligt og til stor gensidig inspiration. Nye topografiske fund besigtigedes ved lystige ekskursioner, talningerne afrundedes til øl og snaps på en nærliggende kro, eller disse varer medbragtes i madkurv, og fortæringen skete i det fri, gerne med en storslået udsigt, dog med én reservation: end ikke skyggen af et sommerhus måtte kunne ses fra bedepladsen" [..] Lokalhistorikere omfattedes med en særlig hengivenhed. Det var nok få, der tilsvarende kyndigt og inspirerende kunne gå ind i næsten ethvert lokalhistorisk emne".*

²⁴) Bedeplads er et forældet og spøgefuldt udtryk for et hvilested under en rejse.

FORBEREDELSE INDEEN AFREJSEN

I forbindelse med de mange købstadsfotograferinger havde Hugo Matthiessen og Nationalmuseet, inden en rejse blev påbegyndt, haft skriftlig kontakt til de enkelte byråd med opfordring til at bidrage med tilskud til fotograferingen. Til gengæld ville byrådet modtage et sæt af alle billeder foruden en komplet liste over dem.²⁶ At mange af byrådene imødekom henvendelserne, kan dokumenteres af de breve, der ligger i Nationalmuseets korrespondancearkiv.²⁷

KONTAKT TIL FANØ

Kunne det derfor tænkes, at Hugo Matthiessen også havde skrevet noget lignende til de to sogneråd på Fanø? Det har desværre ikke kunnet dokumenteres hverken i Nationalmuseet, på rådhuset i Nordby eller i de to sognearkiver. Men skulle det virkelig være tilfældet, at ikke et eneste spor – ud over de bevarede fotografier – kunne røbe noget om hans ophold på Fanø? Med tanke på at der kunne have været bragt en omtale eller blot en notits i Fanø Ugeblad, har ikke det mindste spor været at finde hverken i årgangene 1927 og 1928 eller andre tænkelige kilder.²⁸ Ifølge eget testamente og ønske blev Hugo Matthiessens privatarkiv i øvrigt destrueret efter hans død, så her er der heller intet at komme efter.

Endnu en mulighed kunne være, at Hugo Matthiessen, der i øvrigt betegnede sig selv som topograf, på et tidligere tidspunkt havde mødt Fanøs lokalhistoriker N.M. Kromann (1870-1960). Kunne Kromann have mødt eller ligefrem opsøgt

Nordby

– en købstadlignende tæt bebygget landsby

Hvilken by var det da, Hugo Matthiessen mødte? I anden halvdel af 1800-tallet udviklede Nordby sig til en søfartsby med en storhedsperiode, hvor det var den opblomstrende skibsfart, der dannede det erhvervsmæssige og økonomiske grundlag for byens udvikling, og som gav byen sit købstadspræg.³⁰

Netop samme år som Hugo Matthiessen aflægger besøg, anfører det topografiske værk *Trap Danmark* følgende om Nordby: ”I sognet ligger byen Nordby – en stor købstadlignende tæt bebygget landsby – omfattende bydelene Odden og Nørby”³¹. Der var 1.791 indbyggere og 272 gårde og huse, men ud over en bys sædvanlige institutioner og virksomheder også et epidemihus, ting- og arresthus, tvangsarbejdsanstalt, navigationsskole, apotek, banker, hoteller og en mineralvandsfabrik. Et gasværk var kommet til i 1907, et vandværk i 1915 og et elektricitetsværk i 1920. Dertil naturligtvis havnen med færgeleje og et skibsværft.

Fem år senere skrev N.M. Kromann i sin Fanøs historie: ”Nordby [har] efterhånden fået et købstadlignende præg over sig: Teglhængte huse og brolagte gader med flere smukke forretningshuse, der dog kun passer dårligt ind i rammen af det gamle Nordby”³².

Hovedgaden med dens smukke gavlvendte huse nr. 45 og 43. I 1906 blev kørebanen belagt med brosten, medens ”fortovene” og rendestenen fortsat var belagt med rullesten. Udsnit af foto (s. 48).

måtte falde, men som ikke gjorde den særlig tillukkende for fodgængerne.⁴¹

Under overskriften "Uhygiejnisk" kunne Fanø Ugeblad i april 1920 berette: *"I går formiddag kørte en gødningsvogn gennem Hovedgaden lastet med så tyndtflydende gødning, at den løb gennem vognens utætheder og efterlod sig store striber hele gaden igennem, til stor gene for folk, som skulle passere gaden og for dem som bor på strøget. Var det ikke et forslag at dirigere den slags vogne ad Vestervejen?"*⁴²

SPILDEVAND OG SUNDHEDSVEDTÆGT

Fra byens mange køkkenvaske førtes spildevandet oftest blot gennem et afløbsrør skjult i en træforing gennem ydermuren ud til gadens åbne rendesten. Det kan ses på O.C. Hammersvej 6 (s. 61) og Skolevej 10-14 (s. 63).

Til mange af de små landejendomme, der var beliggende inde i bymidten af Nordby, var der i enten den østlige eller vestlige del af husene knyttet en staldfunktion. Dertil har det været nødvendigt at have en mødding, hvor nogle var overdækket og andre med halvtag.

Sandsynligvis er sådanne træskure eller overdækkede skarnkister at se ved Svenskervej 7 (s. 64) og Brigvej 1 (s. 44), hvor der i en brandforsikring netop omtales et gødningssskur.⁴³ Indtil Barkvej 5-7 i 1978 blev adskilt i to matrikler, var der i de vestlige fag en staldafdeling og dertil sikkert også knyttet den gamle murede og overdækkede mødding, som ses på s. 43. I en årrække derefter er den sandsynligvis blevet brugt til husholdningsaffald og aske!⁴⁴ I et skøde knyttet til Svenskervej 7 (s. 64) anføres i 1918 foruden stuehus og stald også *"Vognskur m. halvtag og gødningshus."*⁴⁵

Indsatsen for en bedre hygiejne var blevet påbegyndt i Nordby i 1888 med vedtagelsen af en sundhedsvedtægt, der

Ved kunstmaler Johan Forsbergs hus, Landevejen 7 i Sønderho, ligger husets das i haven mellem udhus og hønsegård.

dog mest handlede om kødkontrol. Men der var stadig meget lang vej til ordnede forhold. I juli 1909 bragte Fanø Ugeblad et rammende indlæg af kordegn og lærer Thomas Chr. Schmidt: *"Det er en bekendt sag, hvordan vore gader ser ud, vi ælter i snavs og der er en dårlig lugt i gaden. Beboerne skal holde gaden ren, men de skal kun feje den en gang om ugen, i turisttiden bør den imidlertid gøres ren hver dag"*.

Efter en række forhindringsløb kunne en mere omfattende sundhedsvedtægt endelig godkendes af sognerådet i 1913. Heri kom det bl.a. til at hedde: *"Ved enhver bygning skal der være tilbørligt afløb for spildevand og regnvand, der skal behørigt ledes til afløbene. Møddinger til opsamling af gødning ved de steder, hvor der findes kreaturhold, skal have en vandtæt bund af tildannede*

Omkring vandpumpen bag Sønderho Kro tripper hønsene rundt med målrettet adfærd for at finde korn og anden føde. Men deres aktiviteter afstedkommer unægtelig også en uheldig "deponering" af efterladenskaber.

*sten satte i cement og være omgivet af en ophøjet kant samt, såfremt gødningen ikke stadig kan bortkøres, være forsynet med vandtæt afløb til en møddingsvandbeholder. Til opsamling af fejeskarn, køkkenaffald, aske og deslige skal der ved huse, hvor der ikke findes kreaturhold, være indrettet særegne forsvarlig tætte med låg forsynede skarnkister eller beholdere. De skal være så tætte, at intet afløb eller nedsivning derfra kan finde sted."*⁴⁶

Æ WANDHUKS

Både på landet og på gårdene i byerne sad man ofte i grebningen bag dyrene og forrettede sin nødtørft. Herfra blev den menneskelige afføring blot muget ud i møddingen sammen

med dyrenes, og det hele blev brugt som gødning på marker og i køkkenhaver.⁴⁷ På enkelte af Hugo Matthiessens fotografier får vi et glimt af datidens das eller latrin, på Fanø kaldet *æ wandhuks*, vandhuset.⁴⁸ I huset Niels Engersvej 4 (s. 59) er dasset med egen dør udefra en del af huset og i Sønderho Kro (s. 74) er der to af slagsen ligeledes med egen dør udefra. På gården Hovedgaden 75 (s. 51) er det placeret i en separat mindre murstensbygning, hvorimod det ved Forsbergs Hus, Landevejen 7 (s. 77) er et decideret udendørs das placeret i hønsegården!

Da der omkring 1950 ikke længere holdtes kvæg på de sidste landejendomme i midtbyen, ophørte sandsynligvis til manges lettelse staldfunktionerne med de delvis åbne møddinger. Det gælder f.eks. Svenskervej 7 (s. 64), Mellemgaden 23 og Saltværksvej 9, der flyttedes ud i Nørrebjergerne, hvor der blev bygget tre nye gårde.⁴⁹

KLOAKERING

I Nordby havde spildevandet mere eller mindre selv fundet vej først ad udvendige afløb fra køkkenvaske og rendestene, dernæst ad veje, gader og stier ned til havnen. Kloakering var af gode grunde på mange måder en noget tungere sag end vandforsyning, hvorfor etablering og udbygning heraf strakte sig over mange år. Først i 1898 blev det første kloakafløb taget i brug, men indholdet løb fortsat ud i havnen.⁵⁰ Endelig i årene 1909-1914 tog sognerådet fat på opgaven med større alvor, og der blev sat mere gang i kloakeringen.

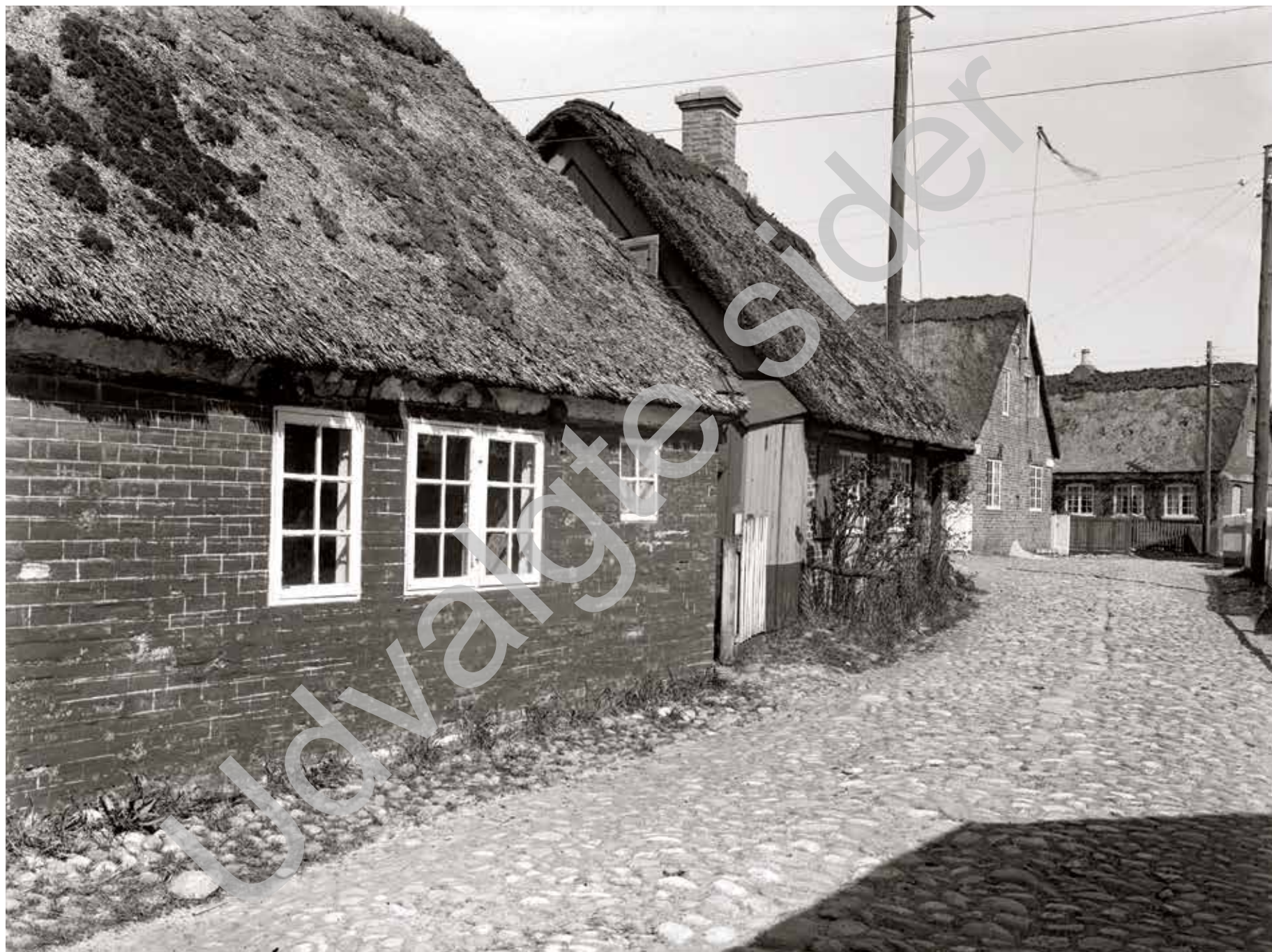
I Sønderho tog man noget senere også så småt fat på kloakering, men også her ledtes uhumskhederne til langt op i 1900-tallet fortsat ud i havnen.

HM 25032

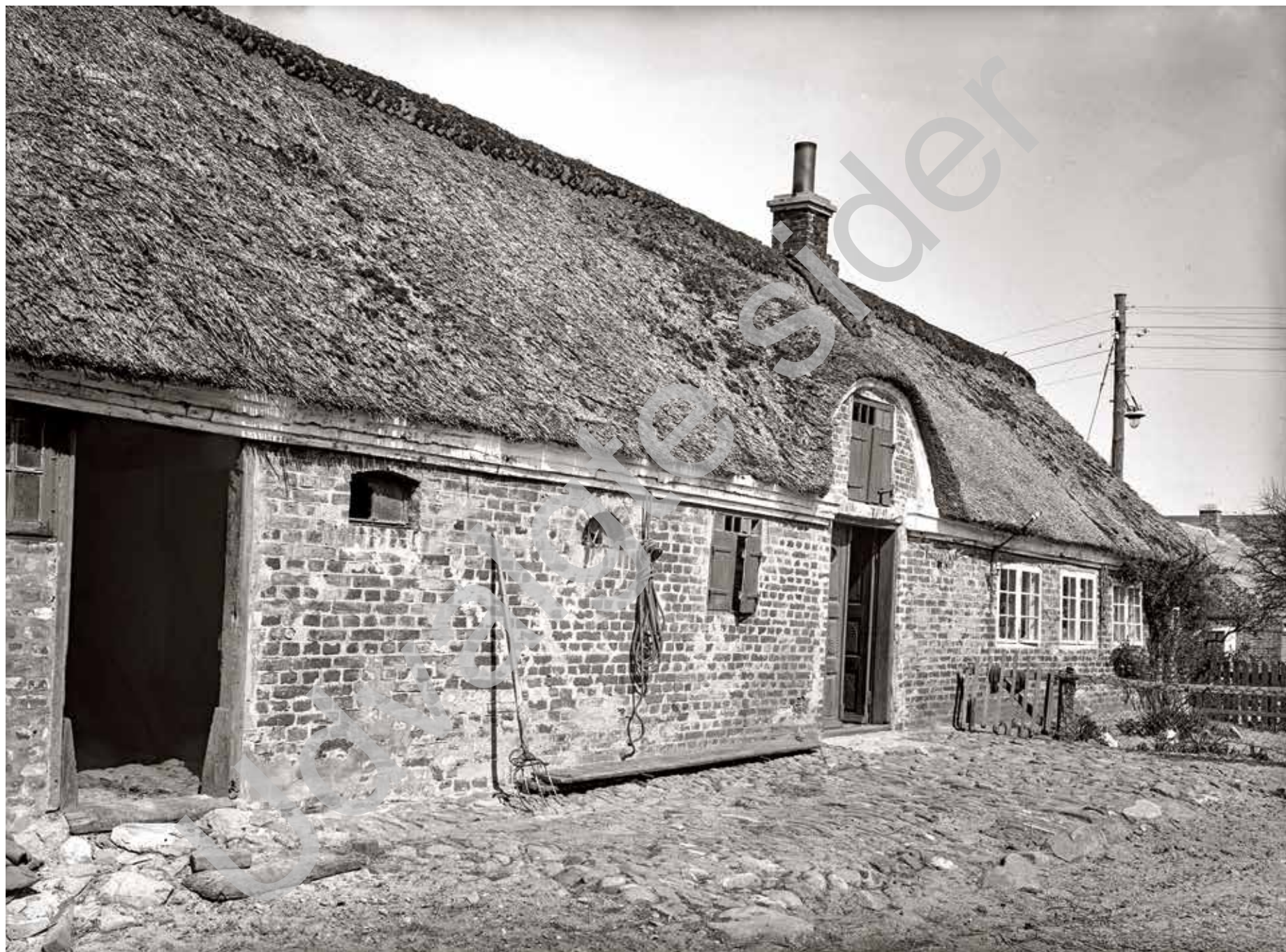

HM 25041

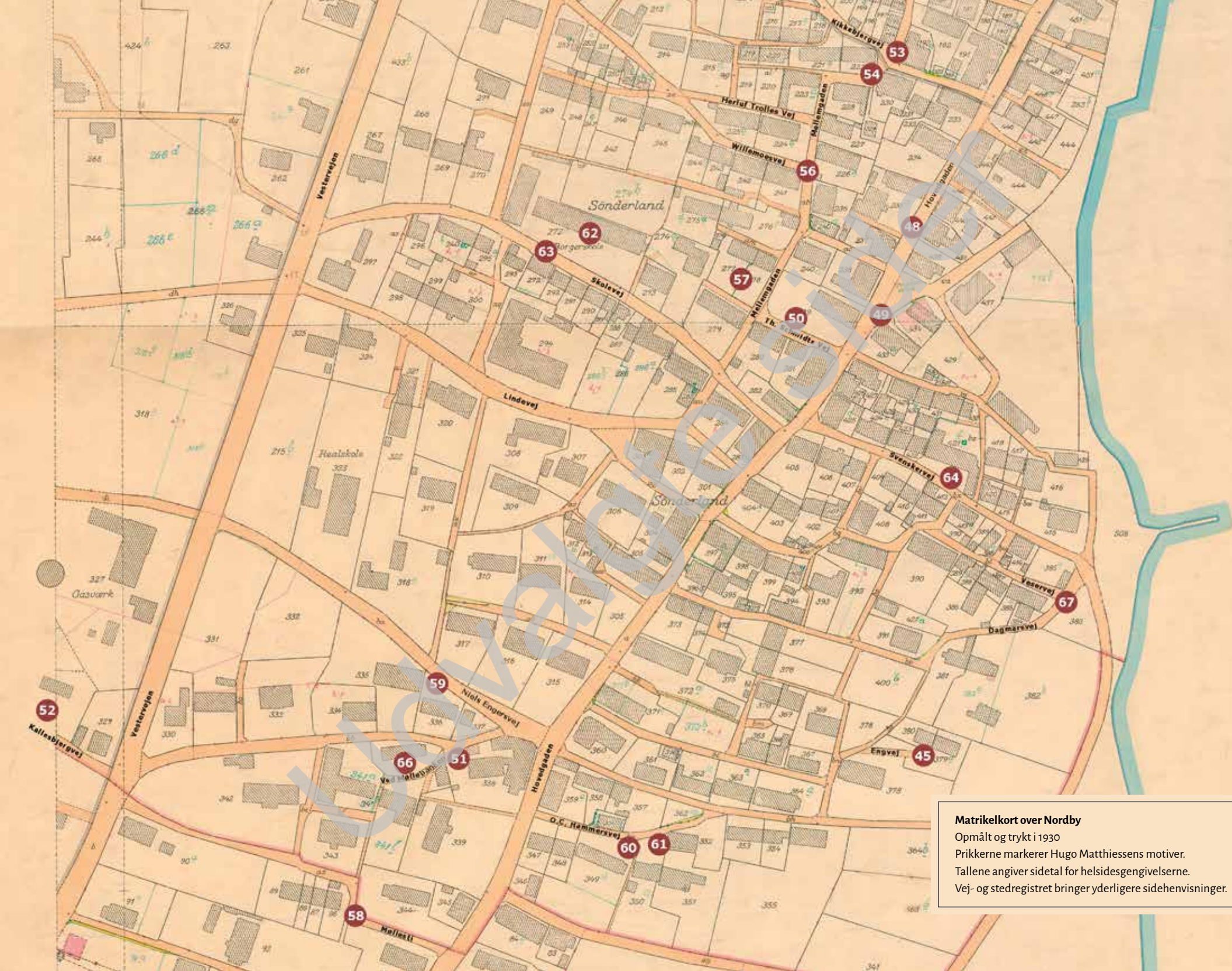

HMI 25070

Matrikelkort over Nordby
Opmålt og trykt i 1930
Prikkerne markerer Hugo Matthiessens motiver.
Tallene angiver sidetal for helsidesgengivelserne.
Vej- og stedregistret bringer yderligere sidehenvisninger.

Hugo Matthiessens Fanø fotograferet 1928

I 1928 tog Hugo Matthiessen til Fanø. Han var museumsinspektør ved Nationalmuseet, noget af en excentriker og dertil lidt af en livskunstner. Men samtidig var han en fremragende forfatter til en række kulturhistoriske bøger og en eminent fotograf.

På Fanø var hans ærinde at fotografere i både Nordby og Sønderho. Som i alle de gamle danske købstæder frygtede han, at de gamle bymiljøer skulle forsvinde i moderniseringsnavn. Derfor ville han også til Fanø for at sikre motiverne for eftertiden. I løbet af nogle få dage blev det til 56 motiver fordelt ligeligt mellem de to velbevarede skipperbyer. Samtlige motiver er gengivet i denne udgivelse, og tilsammen giver de et indtryk af de to byers udvikling omkring 1928.

Bogen tegner desuden et portræt af både forskeren, fotografen og originalen Hugo Matthiessen.

